

Tutkimuksia inhimillisen pääoman alueellisesta keskittymisestä*

Jari Ritsilä
Erikoistutkija
Jyväskylän yliopisto

Talouden kolme peruskysymystä voidaan asettaa seuraavasti: Mitä tuotetaan? Kenelle tuotetaan? Miten tuotetaan? Taloustieteessä ollaan kuitenkin kiinnitetty suhteellisen vähän huomiota taloudellisten aktiviteettien sijaintiratkaisuihin ja kysymys siitä missä tuotetaan ja kulutetaan on otettu esille vain harvoin. Viime aikoina alueelliset kysymykset ovat kuitenkin saaneet kasvavaa mielenkiintoa osakseen taloustieteilijöiden piirissä.

Taloudellisten toimintojen tehokkuus vaatii useimmiten niiden alueellista keskittymistä. Tuotannon, tutkimusaktiviteettien, kehittämistoiminnan ja kaupankäynnin kasautuminen fyysisesti lähelle toisiaan luo entistä paremmat olosuhteet verkostojen hyödyntämiseen ja agglomeraatiohyötyjen tavoitteluun. Taloudellisten aktiviteettien keskittyminen on edullista koska se mahdollistaa tehokkaan työmarkkinoiden toiminnan, kannustaa horisontaaliseen ja vertikaaliseen erikoistumiseen sekä edesauttaa tiedon ja innovaatioiden leviämistä.

* *Lectio praecursoria Jyväskylän yliopistossa 26.01.2001.*

Uudet kasvuteoriat korostavat inhimillisen pääoman merkitystä taloudellisessa kasvussa. Inhimillisen pääoman ja sen ulkoisvaikutusten katsotaan olevan keskeisessä roolissa agglomeraatiohyötyjen muodostumisessa. Osaamisen ja innovaatioiden merkitys on kasvanut entistään tuotantotoiminnan siirtyessä yhä teknologisempiin ja tietointensiivisempiin prosesseihin. Osaamisen kehittäminen, innovaatioiden synnyttäminen, teknologisen kehityksen kiihdyttäminen ja väestön elinikäisen oppimisen turvaaminen ovat tietoyhteiskunnan keskeisiä tahtotiloja. Lienee oikeutettua todeta, että väestön taitotieto toimii tärkeimpänä tuotannon-tekijänä sekä tavaroiden että palveluiden tuotannossa tämän päivän yhteiskunnassa.

Endogeenisten kasvuteorioiden mukaan muuttoliikkeellä ja inhimillisen pääoman kasaantumisella on keskeinen rooli alueellisen kehityksen selittäjänä. Muuttoliike on tärkeä alueiden sosiaalisen, kulttuurisen ja taloudellisen muutosprosessin kannalta. Edelleen, inhimillisen pääoman uudelleensijoittautuminen vaikuttaa ratkaisevasti taitotiedon alueelliseen

jakautumiseen, ja siten myös alueiden kilpailukykyyn.

Viimeaikainen muuttoliike Suomessa on antanut selviä viitteitä väestön ja siten myös inhimillisen pääoman keskittymisestä muutamille vetovoimaisille keskusalueille. Samanlaisesti syrjäisemmät seudut ja taantuneet teollisuusalueet menettävät merkittävän osan taitotiedostaan nuorten ja ammattitaitoisten väestöryhmien muuttaessa pois niistä. Tulevaisuudessa yksittäisten alueiden kannalta tärkeimmäksi haasteeksi ilmeisesti muodostuukin se, kuinka hyvin ne menestyvät kilpailussa osaavista ihmisistä.

Väitöskirjassani, ”Studies on the Spatial Concentration of Human Capital”, olen tutkinut inhimillisen pääoman keskittymiseen liittyvää problematiikkaa, painottuen erityisesti niihin tekijöihin jotka liittyvät muuttoliikkeen. Väitöskirjani tarkastelee siten ensisijaisesti inhimillisen pääoman liikkumista eri alueiden välillä.

Inhimillisen pääoman virtojen roolia alueellisessa keskittymisprosessissa korostaa ilmiön kumulatiivisuus. Uusi osaaminen ja taitotieto rakentuu aiemmin opitun varaan. Riittävä taitotiedon taso on edellytys innovatiivisuudelle ja teknologiselle kehitykselle. Inhimillisen pääoman alueelliset keskittymät omaavat näin otolliset mahdollisuudet liiketoiminnan kehittymiseen ja taloudelliseen kasvuun. Taloudellinen kasvu puolestaan mahdollistaa koulutuksen ja tutkimustoiminnan intensiivisen kehittämisen sekä houkuttelee alueelle uutta osaavaa työvoimaa. Voidaankin perustellusti sanoa, että inhimillisen pääoman ja taloudellisten aktiviteettien kasautuminen muodostaa erään tärkeimmistä sidoksista aluetaloudellisessa kehityskulussa.

Inhimillisen pääoman uudelleen sijoittuminen on seurausta yksilöllisistä muuttopäätök-

sistä. Yksittäiset muuttajat muodostavat alueiden väliset muuttovirrat ja edelleen muutokset inhimillisen pääoman alueellisissa varannoissa. Inhimillisen pääoman teorian perusteella muuttopäätös on tulos yksilön taloudellisen hyödyn maksimointiprosessista. Yksilö pyrkii maksimoimaan inhimilliseen pääomavaroonsa perustuvaa nettohyötyään, kun hän päättää muuttaa tai pysyä paikoillaan. Inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan tässä yhteydessä koulutuksen, työn ja elämäkokemuksen kautta hankittua taloudelliseksi hyödyksi vaihdettavaa aineetonta varantosuuretta. Muuton oletetaan toteutuvan vain jos siitä saatava nettohyöty on positiivinen.

Edelleen, inhimillisen pääoman teorian implisiittinen oletus on, että muuttoliike on valikoivaa. Yksilön odotettavissa olevaan nettohyötyyn vaikuttavat useat yksilöspesifiset tekijät sekä kohde- ja lähtöalueen ominaisuudet. Keskeisiä muuttopäätökseen vaikuttavia tekijöitä ovat mm. yksilöiden koulutus, työkokemus, työmarkkina-asema, odotettavissa oleva tulonmuodostus sekä kohde- ja lähtöalueen työllisyystilanne, taloudellinen asema ja elinkeinorakenne.

Taloudellinen valintatilanne voidaan perustellusti mallittaa edellä mainitulla tavalla, mutta mallista ei voida suoraan sanoa mikä tai mitkä tekijät lopulta ratkaisevat sijaintipäätöksen. Olennaisiksi muodostuvat henkilöiden omat odotukset taloudellisen hyödyn määrästä mahdollisissa sijaintipaikoissaan. Lisäksi on tärkeää huomata, että yksilön inhimillisen pääoman taloudellinen arvo riippuu sen soveltamismahdollisuuksista. Tämä onkin eräs keskeinen selitys sille, miksi korkeasti koulutettu väestönosa pyrkii keskittymään kasvaville keskusalueille. Korkeasti koulutettujen henkilöiden erikoistuneella taitotiedolla on enemmän käyt-

töä keskuksissa, joiden tuotanto perustuu nykyisin pitkälti huipputeknologiaan ja -osaamiseen.

Inhimillisen pääoman yhteys alueelliseen keskittymisprosessiin liittyy olennaisesti sen tuottamiin ulkoisvaikutuksiin ja siten ilmiötä ei voida täydellisesti kuvata ainoastaan yksilötason valintamallilla. Tuotantotoiminnan kannalta on tärkeää myös se, missä määrin inhimillisen pääoman hyödyntämisestä on rajoitettu esim. patentein tai sopimuksin ja kuinka pitkälti taitotieto on jaettavissa muiden toimijoiden kesken.

Väitöskirjassani tarkastelen inhimillisen pääoman keskittymistä kolmen teeman alla. Ensimmäiseksi pyrin kartoittamaan sitä, millaisia ovat yritystoiminnan ja muuttoliikkeen kannalta vetovoimaiset alueet. Toiseksi tarkastelen muuttoliikkeen ja alueellisen keskittymisen problematiikkaa työmarkkinanäkökulmasta. Kolmanneksi tuon esille tekijöitä, jotka liittyvät muuttoliikkeen selektiiviseen ominaispiirteeseen, painottaen koulutuksen merkitystä muuttajien valikoitumisessa.

Alueet, jotka omaavat entuudestaan riittävät inhimillisen pääoman, yritystoiminnan ja innovatiivisuuden resurssit ovat inhimillisen pääoman kasautumisen kannalta otollisia. Vilkas yritystoiminta ja ripeä taloudellinen kasvu lisäävät työmahdollisuuksia alueella. Tämä kannustaa alueelle muuttoa ja ehkäisee alueelta poismuuttoa. Toisaalta taloudellinen kasvu voi osaltaan olla seurausta muuttovoitosta. Positiivinen nettomuutto lisää paikallista kysyntää ja luo näin entistä otollisemmat olosuhteet myös talouskasvulle. Lisäksi muuttovoitto kasvattaa myös alueen inhimillisen pääoman varantoa, joka osaltaan parantaa paikallisten yritysten toimintamahdollisuuksia ja lisää alueen innovaatiopotentiaalia. Siten yritystoiminnan ja

työvoiman alueellinen keskittyminen tukevat toisiaan. Tämä johtaa kumulatiiviseen prosessiin, jossa menestyvät alueet kehittyvät ja kasvavat entisestään, kun taas heikot alueet joutuvat taistelemaan olemassa olostaan.

Keskeisiä kysymyksiä muuttoliikkeen työmarkkinavaikutusten kannalta ovat työttömyyden vaikutus väestön sijaintiratkaisuihin ja muuttajien työllistyminen uudella asuinalueellaan. Työttömyyden vaikutus muuttoliikkeen voi ilmetä kolmella eri tasolla. Sijaintipäätöksen taustalla voivat vaikuttaa henkilökohtainen työmarkkina-asema, lähtö- ja kohdealueen työllisyystilanne ja kansallinen työttömyyden taso. Kansallisen työttömyystason vaikutus voidaan kuitenkin olettaa suhteellisen homogeeniseksi eri alueiden kesken. Väitöskirjassani esitettyjen tulosten valossa sekä henkilökohtainen että alueellinen työttömyys lisäävät muuttamisen todennäköisyyttä.

Eräs kiinnostava lisäpiirre on alueella valitsevan työttömyystilanteen dominoiva asema. Heikko alueellinen työllisyystilanne vaikuttaa muuttamisen todennäköisyyteen voimakkaammin kuin henkilökohtainen työttömyys. Korkean työttömyyden alueilta siis mitä ilmeisimmin muuttavat pois sekä työttömät että työlliset. Tämä voi muodostaa vaikean ongelman, sillä näiden alueiden menestymismahdollisuudet heikkenevät entisestään inhimillisen pääoman vuotaessa pois.

Muuttoliikkeen työmarkkinavaikutusten kannalta toinen keskeinen kysymys liittyy muuttajien työllistyvyyteen. Väitöskirjassani saavutetut tulokset osoittavat, ettei muutto sinänsä paranna muuttajien työmarkkinatilannetta, joskin alueellisia poikkeuksia esiintyy.

Korkeasti koulutetun työvoiman sijaintikäyttäytyminen muodostaa tärkeän elementin pohdittaessa inhimillisen pääoman uudelleen

allokoitumista. Väitöskirjan tulosten mukaan korkeasti koulutetut ovat herkempiä muuttamaan kuin työikäinen väestö keskimäärin. Lisäksi työvoima pyrkii yleisesti keskittymään vetovoimaisille keskusalueille, kuten jo aiemmin todettiin. Nämä seikat jo sinänsä puoltavat korkeasti koulutettujen kasaantumista. Jos kuitenkin vielä huomioidaan se mielenkiintoinen piirre, että korkeasti koulutetut muuttavat keskimääräistä todennäköisemmin kasvaviin keskuksiin, voidaan perustellusti todeta korkeasti koulutettujen muuttokäyttäytymisen vahvistavan selvästi keskittävän kehityksen tendenssiä.

Inhimillinen pääoma liikkuu niukkuudesta runsauteen agglomeraatiohyötyjen vuoksi. Työikäinen väestö yleensä ja korkeasti koulutetut erityisesti muuttavat todennäköisemmin kasvaviin keskuksiin, jotka tarjoavat paremmat mahdollisuudet työllistymiseen sekä kulttuuri- ja koulutuspalveluiden hyödyntämiseen. Positiivisen nettomuuton seurauksena keskuksissa jo asuvienkin mahdollisuudet hyödyntää omaa inhimillisen pääoman reserviään paranevat entisestään.

Voidaan mitä suurimmalla syyllä kysyä, mikä on yhä erilaistuvien alueiden rooli kansantaloudellisessa ja sosiaalisessa kokonaisuudessa, sekä missä määrin on mahdollista ja toivottavaa puuttua keskittävän kehityksen kuluun. Onko yhteiskunnan kannalta hyvä, että taloudelliset toiminnot ja inhimillinen pääoma keskittyvät, vai muodostuvatko keskittymisestä aiheutuvat kustannukset liian suuriksi kantaa?

Aluepoliittisia toimenpiteitä voidaan perustella pääasiassa kolmesta näkökulmasta. Toimenpiteet voivat olla perusteltavissa tasavertaisuuden, resurssien tehokkaan allokation tai muiden poliittisten interventioiden kompen-

saation nimissä. Tuotannontekijöiden tehokkaan allokation näkökulmasta taloudelliset preferenssit ovat suosiollisia menestyville keskusalueille. Toisaalta tasavertaisuuden näkökulmasta heikommin menestyvät alueet kaipaavat kipeästi mittavia kehitystoimenpiteitä. Tämä johtaa käytännössä tilanteeseen, jossa aluepoliittisia ohjelmia, välineitä ja aktuaalisia toimenpiteitä suunniteltaessa tasapainoillaan taloudellisen tehokkuuden ja yhteiskunnan jäsenten tasavertaisuuden trade-off -tilanteessa. Poliittiset päätöksentekijät joutuvat yleensä painottamaan tavoitteista toista toisen kustannuksella.

Kaupankäynti taloudellisen tehokkuuden ja tasavertaisuuden välillä johtaa helposti tilanteeseen, jossa eri aluepoliittiset toimenpiteet ovat tavoitteiden asettelultaan ja vaikutuksiltaan ristiriitaisia. Osa toimenpiteistä tavoittelee päämääriä, jotka tukevat keskittävän kehityksen tendenssiä. Toisaalta osa interventioista pyrkii selvästi taloudellisia toimintoja hajauttavalle kehitysuralle. On kuitenkin luonnollista, että erilaisista lähtökohdista asetetut tavoitteet ja aluekehityksen monimutkainen kokonaisuus johtavat ristiriitaisuuksiin. Aluepoliittisten toimenpiteiden pitäisi kyetä vastaamaan samanaikaisesti keskusaluevetoisen muuttoliikkeen, epätasaisesti jakautuneitten yritystoimintaresurssien sekä toisaalta resurssien tehokkaan allokation ja kansallisen kilpailukyvyyn turvaamisen problematiikkaan.

Tasavertaisuuden ja taloudellisen tehokkuuden tavoitteet kyettäisiin todennäköisesti parhaiten saavuttamaan, jos keskus- ja reuna-alueita tarkasteltaisiin kehittämisohjelmissa ja -strategialinjauksissa yhtenä alueellisena kokonaisuutena. Edelleen olisi kokonaisuuden kannalta tehokasta, jos keskus- ja reuna-alueet pyrkisivät yhteisiin tavoitteisiin yhteisen kehittä-

missuunnitelman alla. Yhteisten tavoitteiden ja strategioiden löytäminen ja sisäistäminen vaatii kuitenkin vahvaa luottamusta ja yhteisymmärrystä alueiden kesken ja on näin pitkän yhteistyön tulos. Erityyppisten alueiden integroi-

dussa kehittämisessä on lähdetty jo varovasti liikkeelle EU:n rakennerahastokaudella 2000–2006 ja nähtäväksi jää miten hyvin aluekokonaisuuksien kehittämisessä edetään käytännössä. □